

MIHAIL BAKUNYIN FORRADALOM-ELMÉLETE

A társadalmi fejlődést elősegíteni szándékozó és a fennálló viszonyokat alapvetően megváltoztatni akaró 19. századi politikai mozgalmak között reformista és forradalmi jellegű irányzatok egyaránt megtalálhatók. A század közepétől a századfordulóig igen nagy hatást gyakorolt e mozgalmak résztvevőire az anarchizmus eszméje is. Proudhon nézeteire – akit az „anarchizmus atyja”-ként tartanak számon – elsősorban a reformista megközelítés jellemző, Bakunyin azonban – aki az anarchista elmélet fő terjesztői közé tartozott – a forradalmi cselekvésben, az össznépi lázadásban kereste a társadalmi problémák megoldásának útját.

Az anarchizmus Proudhontól kezdődően a szocialista mozgalom egyik irányzataként jelent meg, az állam nélküli szocializmus elméleteként. Bakunyin anarchizmusa a polgári társadalom kritikáján alapult, de a francia forradalom eszméinek következetes végiggondolása alapján az államszocialista, kommunista mozgalmakra hatott. Nézetei későbbi radikális baloldali mozgalmakban is megjelentek, így például a mexikói, az orosz, a spanyol forradalmi harcokban a 20. század első felében, sőt az 1968-as francia diákmozgalomban is. Bakunyin személyiségéről, politikai nézeteiről és eszmetörténeti helyéről az utóbbi évtizedekben is jelentek meg írások, egymásnak teljesen ellentmondó következtetésekkel. Nézeteit meghatározott politikai céloknak megfelelően próbálták magyarázni, értelmezni.

A megítélés különbözősége azonban nem homályosíthatja el a legfontosabb tény: Bakunyin anarchista eszmerendszerének tanulmányozását a 20. század második felében is fontosnak ítélik az európai történelemtudományban.

Állam és kapitalizmus

Mihail Alekszandrovics Bakunyin (1814–1876) orosz anarchista forradalmár a 19. századi európai forradalmi mozgalom legérdekesebb egyéniségei közé tartozott. Dinamikus, tette kész ember volt, aki kora legjelentősebb eseményeinek aktív résztvevője, de nemcsak gyakorlatban, hanem elméletben is elő akarta mozdítani a társadalmi igazságtalanságok megszüntetését, az emberi szabadság megvalósítását. A korabeli társadalmat rendkívül radikális, racionális kritikának vetette alá, amely elsősorban az erősödő, centralizálódó államhatalom és a kapitalista rendszer ellen irányult.

Bakunyin az embert az állatvilág olyan speciális lényének tekintette, amelynek legjellegzetesebb tulajdonsága létezésének társadalmasítása. Egy adott egyén csak társas-társadalmi környezetben létezhet emberként, egyedül élvén, visszasüllyedne az állatok, pontosabban fogalmazva: a csak biológiailag embernek nevezhető élőlény szintjére. Az ember csak a társadalomban és a társadalom, a többi ember által válik kommunikációra, szolidaritásra, alkotásra alkalmas társadalmi emberré. Társadalom nélkül nem létezik ember, a társadalom tehát természetes, szerves, alapvető közege, létfeltétele az embereknek. Más a helyzet azonban az állammal, amely történetileg ugyan az emberi társadalmak túlnyomó részében kialakult, de a társadalom fölé emelt idegen,

mesterséges, nem szerves képződményként. Egyre inkább elburjánzó, növekedő intézményrendszerével nem a társadalom szolgálatában áll, hanem azt magának alávetve, kiszolgáltatja egy privilegizált kisebbség elnyomó hatalmának. Az állam nem más, mint az egyéni és a lokális érdekek temetője a közérdek, közjó elvont, hamis ideológiája alapján. Növekedése következtében egyre idegenebbé válik a néptől, a társadalomtól.¹ Az állami intézményrendszer az erőszakon² alapul, a társadalmat két szembenálló csoportra (kormányzók és kormányzottak) bontva.³ A politika világa elkülönül a közemberek világától, és a kormányzás monopóliumával rendelkező kisebbség, hatalmának következtében gazdasági előnyöket is szerez.⁴ A privilegizált kisebbség politikai-gazdasági hatalmánál fogva úgy zsákmányolja ki a többséget, hogy annak feltételeit az állami intézményrendszer, a centralizálódó bürokratikus apparátus garantálja.⁵ Bakunyin állammal szembeni kritikájának alapja tehát az, hogy a kizsákmányolás tényét a hatalmi pozícióval kapcsolja össze, amelyben a gazdasági-politikai privilégiumok összefonódnak és egymást erősítik, s a kizsákmányolást és elnyomást politikailag szervezett módon biztosítják.⁶ Ennek egyik fő eszköze a politikai centralizáció, amelyet a hatalom a gazdasági centralizációval együtt szükségszerűen hirdet meg. Bakunyin szerint azonban e két folyamat elválasztandó egymástól: a gazdasági centralizáció a modern kor lényeges következménye, a politikai azonban fokozatosan a népi cselekvés spontaneitásának megszüntetéséhez vezet, és valójában egyáltalán nem szükségszerű.⁷ Mindezekből következik, hogy Bakunyin a szabad, humánus társadalom megteremtését a politikai-gazdasági államhatalom megszüntetésével vélte megoldhatónak. Ehhez kapcsolódva azonban, le kellett számolnia a polgári, parlamentáris demokrácia illúziójával is.

Bakunyin kapitalizmus-kritikája a rendszer gazdasági és politikai alapelveit egyaránt érinti. Kiindulópontjául a nagy francia forradalom eszmei programja és öröksége szolgál. A „Szabadság, Egyenlőség, Testvériség” eszméit ugyanis a francia forradalom zászlajára tűzte, de nem valósította meg. A tényleges társadalmi egyenlőség helyett csak formális, jogi egyenlőséget adott. Az igazi szabadság és egyenlőség azonban Bakunyin szerint csak a gazdasági egyenlőség megteremtésével érhető el, ez az elsődleges feltétele, mert amíg az ember gazdaságilag kiszolgáltatott, egyenlőtlen helyzetben van, addig a politikai jogegyenlőség csak fikció marad, tényleges alapok nélkül. A munkásság gazdasági elnyomása, kizsákmányolása csak névlegessé teszi a politikai egyenlőséget. A szabadság pedig csak egyenlő emberek között valósulhat meg, ahol a hatalmi pozíciók eltűntek a társadalomból. A polgári, parlamentáris demokráciát Bakunyin nem a szabadság megvalósulásának tekintette, hanem csak a szabadság és demokrácia illúziójának, melyben a néptömegek sem anyagi bázissal, sem tudással, sem szabad idővel nem rendelkeznek a politizáláshoz. A mindezekkel rendelkező nagypolgári, nemesi, papi osztályok viszont a tényleges politikai hatalom kisajátítóivá és haszonélvezőivé válnak.

A társadalmi forradalom

A francia forradalommal kapcsolatban felmerülő legfontosabb kérdés Bakunyin számára az volt, hogy miért nem tudta eredeti programját megvalósítani? A válasz a nagy francia forradalom, és minden eddigi forradalom jellegével függ össze. A forra-

dalmak ugyanis nem hoztak az emberi társadalomban igazán alapvető változást, mert mindig csak a politikai hatalom régióit érintették, uralkodó személyek, csoportok, uralmi formák váltották egymást. Ezek a forradalmak kizárólag politikai forradalmak voltak. Nem változtatták meg az emberi társadalmak legfontosabb jellemzőit. Nem szüntették meg a kizsákmányolást, elnyomást, privilégiumokat, ember embernek való kegyetlen alávetését, az egyenlőtlenségeket, a szolgálai függőséget. Mindezeknek csak új formáit hozták létre, megváltoztatták érvényesítésük módjait, de a lényeg ugyanaz maradt: elnyomó, szervezett kisebbség az egyik, elnyomott, szervezetlen többség a másik oldalon (illetve felül és alul a társadalomban). Igazán lényeges változást csak a társadalmi forradalom hozhat, amely a társadalom egészének mély rétegeit érinti, a gazdasági szerkezet alapvető módosulását eredményezi. A társadalmi forradalommal az emberi társadalom eddigi hierarchikus, uralmi-alávetettségi jellegének kell megváltoztatnia.⁸ Ehhez azonban az egész társadalom aktív közreműködése, tevékenysége szükséges. A nép egészének kell kimozdulnia az eddigi alávetett, passzivitásra kárhaztatott helyzetéből, s a politikai mozgalmaknak nem eszközül kell felhasználnia, hanem annak javát célként kell maga elé tűznie.⁹ Ehhez pedig igazi népi politika szükséges. Olyan, amelyben nem a kizsákmányolás formáit változtatják meg, hanem a nép is a történelem alapvető cselekvőjévé válik. A történelem eddigi menete csak elitek cserélődése volt (papság, nemesség, burzsoázia, bürokrácia), a nép pedig támaszul, segéd-erőül, eszközül szolgált az uralkodó osztályok, csoportok harcaiban.¹⁰

Bakunyin szerint azonban az emberiség történelme folyamán meghatározott cél felé halad, a kannibalizmus, rabszolgaság, jobbagyság és bérmunkásság korán át a szabadság megvalósítása, az állati létből való felemelkedés, humanizálódás felé, mikor meg kell szűnnie annak az ördögi körnek, amelyben még alapvető változás nem történt. A szociális forradalomnak kell az emberiséget átemelnie az animalitás és humanitás végpontjai között eddig ingadozó állapotából, hogy a humanitás felé való haladás igazán lényeges akadályai elháruljanak.¹¹

A társadalmi forradalom célja az ember számára egyedül méltó, történelmi célként, emberi feladatként megjelenő szabad társadalom megteremtése. Az ember kiteljesedése csak az igazi szabadságban valósulhat meg, amelyben az ember megszabadul a mesterségesen rákényszerített társadalmi korlátoktól és közös munkával a külső természet igájától is. Ez a szabadság azonban csak kollektív lehet. A szabadság fogalma magában foglalja az egyetemesség igényét is. Nem lehetnek szabadok csak egyes társadalmi csoportok vagy egyének, mert ez a szabadság privilégiumát jelentené, és mások rabságát. Az igazi szabadság azonban annál nagyobb, minél többen ismerik el, és minél több embert ismer szabadnak az ember. Mert a szabadság nem egy abszolútum, nem egy adott dolog, hanem egy viszony. Egyének viszonya másokhoz, melyben a szabadság értelmét mindig a másik elismerése adja meg. A szabadság tehát csak egy közösségben nyert értelmet, s csak a többség elfogadásával válik azzá. A kevesek szabadsága csak privilégium, nem szabadság. A szabadság pedig nem kizáró, hanem befogadó jellegű: társadalmilag akkor szabadabb egy ember, ha a legtöbben annak is tartják.¹²

Szabadság azonban csak az egyenlőséggel együtt létezhet, e két fogalom egymást feltételezi. Szabadság ugyanis nem létezhet olyan emberek viszonyában, akik közül az erősebbek elnyomhatják a gyengébbeket. A szabadság és egyenlőség feltételezi az emberek közötti együttműködés, szolidaritás, szeretet dominanciáját a társadalomban.

Szeretet azonban nem nagyon létezik úr–szolga viszonyban (vagy más uralmi helyzetben), mert a hatalmon levő megveti az alávetettet, ez pedig fél az előbbtől. A megvetés és a félelem pedig lehetetlenné teszik a kölcsönös szeretetet.¹³

A Szabadság, Egyenlőség és Szolidaritás pedig nem létezhetnek addig, amíg a nép többsége által elérhetetlen célok. Az ilyen társadalom, a tényleges emberi szabadság csak a szocializmusban létezhet, amely felszámolja a társadalmi különbségeket a szociális forradalom folyamatában. A szocialista társadalom megvalósítása tehát az emberiség számára a szabadság megvalósítását fogja jelenteni, amikor az emberi társadalom szerveződésének alapja a szolidaritás (testvériség) lesz, nem pedig az uralom és alávetettség. Ez pedig csak akkor lehetséges, ha az egyetemes szociális világforradalom célja a politikai hatalom lerombolása, az állam nélküli, szocialista, anarchista társadalom megteremtése.¹⁴ Az emberi társadalomban létező elnyomás megszüntetése a társadalom strukturális változását jelenti. Az emberek nem egyszerűen gonoszágból zsákmányolják ki egymást, hanem azért, mert ezt pozicionális helyzetük lehetővé teszi. Az emberi természet pedig olyan, hogy a hatalmi pozícióval az egyén mindig visszaél. Olyan társadalmi szervezetet kell létrehozni, amelyben nincsenek intézményesített, társadalmi különbségek, csak az emberi adottságokból, képességekből fakadó természetes különbségek érvényesülnek, és mások jogait mindenkinek tiszteletben kell tartania.¹⁵ A szociális forradalom célja csak úgy érhető el, ha a forradalom megvalósítja az állam lerombolását, a maga teljes intézményrendszerével, a bürokratikus-vertikális struktúrával (amelyben vannak hatalmi és alárendelt pozíciók). A proletariátus feladata tehát nem új uralmi forma létrehozása, hanem mindenfajta állam megsemmisítése.¹⁶ Meg kell szüntetnie a nép feletti politikai gyámkodást, és ezt a termelői kollektívák önszerveződésével, gazdasági együttműködésével kell helyettesítenie. A társadalomban ugyanis Bakunyin szerint is szükség van szervezetségre és intézményekre, de ezt alulról, a nép, a termelő gazdasági egységek spontán mozgalmával kell kialakítani.

A forradalmárok, a forradalmi elit legfontosabb feladata tehát a tekintély és az állam nélküli szocializmus megvalósításának segítése, a nép körében való hirdetése, majd a forradalom idején a legfontosabb pontokon való helytállás. A forradalmár azonban inkább előmozdítója legyen a forradalomnak, mint vezetője. Tudásával segítenie kell a nép ösztönös lázadását, mozgalmát, ezzel járulhat hozzá a győzelemhez.¹⁷

A társadalmi forradalom segítségével Bakunyin az emberiség egyetemes érvényű alapproblémáit akarta megoldani, amelyek lényegileg minden társadalomban azonosak. Ebből, és az anarchista társadalom feltételezett szerveződési elveiből következik, hogy ez a forradalom, a társadalomnak ez az átalakulása csak világméretű lehet. Mert az anarchia megvalósulását csak az egész emberiségre kiterjesztve lehet értelmezni, s államok és anarchikus jellegű társadalmak egymás mellett élését nem tudtak elképzelni. Ha ugyanis az anarchista forradalom lokális marad, akkor a környező etatista társadalmak megsemmisítenék, ha viszont a forradalom dinamikus és több országra kiterjedő, akkor várhatóan a szomszédos területekre is eljutva, belátható időn belül győznie kell. Az egyetemes anarchista világforradalom lezajlását Bakunyin az 1848-as európai forradalmi mozgalom mintájára képzelte el: egy fejlett, jelentős befolyású nemzet forradalmi mozgalma szolgált volna kiindulópontul, s ehhez csatlakozván a többi társadalom – fejlettségi szintjétől, körülményeiről is függően –, nemzetközi összefogással véget vet a nemzetállamok uralmának. A forradalom kitörésének feltételezett középpontja

elméletében nem abszolút módon meghatározott, illetve az idő és a politikai körülmények változásainak hatására módosult. Kezdeti anarchista időszakában a legfejlettebb tőkés országok, Anglia és Franciaországok jöttek ebből a szempontból szóba, mivel itt volt a legerősebb a szervezett proletariátus. Ráadásul Franciaországban ehhez még hozzájárult a porosz–francia háború és a párizsi Kommün létrejötte is. A Kommün bukása után azonban teljesen dominánssá vált az a – régebbi keletű – nézete, hogy a polgárosodó, a polgári világhoz asszimilálódó nyugat-európai proletariátus helyett, az elnyomottabb, kizsákmányoltabb olasz, illetve orosz proletariátus és parasztság lehet a forradalom igazi hordozója. Így ennek kitörése Dél-, illetve Kelet-Európában várható, mert itt a legerősebbek a társadalmi feszültségek.¹⁸

A forradalom tömegbázisa és a parasztság jelentősége

Bakunyin a szociális forradalmat kizárólag össznépi tömegmozgalomként, spon-tán, ösztönös cselekvésként tudta elképzelni. A társadalmi forradalomnak már a definí-ciójából is következik, hogy az egész struktúrát érintenie, mozdítania kell, hiszen ez különbözteti meg a politikai forradalomtól. Ebben a forradalomban a nép túlnyomó többségének aktív részvételére számított, mert a vertikális tagozódás alávetettjeit, a pri- vilegizált kisebbség elnyomott, kizsákmányolt tömegeit objektív strukturális helyze- tükből fakadóan ösztönös forradalmi erőnek tartotta. Ezzel magyarázható az a rendkí- vül elterjedt – sok esetben tévesen értelmezett – bakunyini nézet, hogy a deklasszál- tak, lumpen elemek, bönözők, rablók stb. is a forradalom fontos tényezőinek tekint- hetők. Abból indult ugyanis ki, hogy a fennálló renddel elsősorban azok fordíthatók szembe, akik kívül állnak a polgári törvényességen. Ők az állam legnagyobb ellenségei, hiszen nem köti hozzá őket sem tulajdon, sem törvény, sem értékrend. Éppen ezért könnyen megnyerhetők a vertiális intézményrendszer lerombolására. Ez azonban nem jelentette azt, hogy Bakunyin a forradalmat ezekre az erőkre akarta volna alapozni! Rajtuk kívül még sok más társadalmi csoport részvételére számított¹⁹ (értelmiségiek, kispolgárság és elsősorban a fiatalság, amely még nem tagolódott be véglegesen a fenn- álló társadalomba, s amely a társadalmi változásokra, forradalmi mozgalmakra a leglel- kesebben, legergikusabban válaszol), a forradalom igazi alapját azonban két nagy tár- sadalmi osztály, a munkásosztály és a parasztság képezte.

E két nagy társadalmi erőt azonos, elnyomott helyzetük állíthatja egymás mellé, s a másik nélkül egyedül egyik sem lehet képes a győzelemre. A munkásosztályt első- sorban szervezettsége, a parasztságot tömegereje, létszámbeli túlsúlya emeli nagy jelen- tőségre. Vezető, elindító erőnek a munkásosztály számít, nagyobb műveltsége, tudása, tájékozottsága, öntudatossága és szervezettsége miatt, valamint a kisebb területeken való jelentősebb összpontosulása révén. Kizárólagos munkásfelkelés azonban nem győzhetne, mert ez szükségszerűen a parasztság reakciójához, a munkássággal való szembefordulásához vezetne.²⁰ A szervezettség, a kollektív cselekvés tehát a forrada- lom győzelme szempontjából létkérdés, ez azonban nem jelentheti azt, hogy a funk- ciók mereven elkülönülnek, hogy a vezetés teljesen kiemelkedik a forradalmi tömeg- ből, hogy megkövült hierarchikus struktúra alakul ki. A szervezettség nem egyenlő a hatalommal.²¹ A munkások – és vezetőik – sem törekedhetnek a parasztság feletti he-

gemónia megszerzésére. A munkásosztály feladata nem a politikai hatalom meghódítása, kisajátítása, hanem annak megszüntetése, és az ön maga által, spontán módon szervezett, termelői kollektívákön alapuló öngazgatás bevezetése. Ugyanezeket a jogokat azonban a parasztság számára is biztosítani kell!

Az egész forradalom-elmélet szempontjából kulcsfontosságú helyet foglal el a parasztság szerepe, a munkásosztályhoz való viszonya, érdekközösségük és a közöttük levő ellentétek.

Ha a parasztság szembefordul a forradalommal, akkor vagy a reakciót segíti győzelemre, vagy a munkásságnak lesz alávetve. Ez azonban lehetetlenné tenné az uralmi-hatalmi viszonyok megszüntetését, tehát a forradalom legfőbb célját! A parasztság jelentősége azáltal is megnő, hogy az elmaradottabb területeken, ahol a munkásság túlszámú, ez lehet az egyetlen igazi forradalmi tömegező. A parasztságot Bakunyin teljes mértékben forradalmi jellegű társadalmi csoportnak tartotta, de felhívta a figyelmet a munkásságtól alapvetően eltérő sajátosságaira. A parasztság erői szétszórtabbak, mozgalmi inkább lokális jellegűek, jobban kötöttek a hagyományok, más a szemlélete a tulajdon kérdésében (ami munkája sajátosságaiból fakad, hiszen nem kollektív tömegben, munkamegosztással dolgozik, mint a munkás, hanem egyénileg. Éppen ezért kollektivizálásnak kevésbé nyerhető meg azonnal). Legfontosabb feladat a parasztság mozgósítása a forradalom mellett. A változásoknak ne passzív szemlélője legyen, ne a város kényszerítse akarát a falura, mert a kényszer mindig ellenhatást szült.²² Legnagyobb veszély a kényszerkollektivizálás, az előregyártott népboldogító eszmék ráerőszakolása a parasztságra. Pedig a városi lakosságnak semmi joga a parasztságnak előírni, hogyan kell gondolkodnia és élnie. A földek kollektivizálása azonnal maga után vonná a vidék lázadását, ami még a munkásság győzelme esetén is csak vereccsel végződhetne!²³ A munkásság katonai győzelme ugyanis politikailag csak vereccsel, a szabadság eltiprásához, katonai diktatúra kialakulásához vezetne, ugyanúgy, mint a jakobinizmus a francia forradalomban. A városnak a falvak feletti diktatúrája szükségessé tenné az állami elnyomó, bürokratikus apparátus fenntartását, ami viszont újratermelné a privilégiumokat. Egyetlen megoldás tehát csak a parasztság megnyerése lehet, nem pedig annak legyőzése és erőszakos módon való megfélemlítése, mozgalmainak megbénítása.

A forradalomnak azonnal olyan intézkedéseket kellene hoznia, olyan állásfoglalást hangoztatnia, amelyek a parasztsággal közvetlenül éreztetik, hogy az ő érdekükben is történik az egész társadalmi átalakulás: ilyenek lehetnek például a paraszti adósságok, bérleti díjak eltörlése, katonai sorozások megszüntetése, a vallásgyakorlat szabadságának biztosítása, egyéni tulajdonuk, földbirtokuk garantálása, saját közösségek, érdekszervezetek létrehozásának lehetősége. A parasztságnak éreznie kell, hogy az történik, amit ő akar megvalósítani, nem felülről kényszerítik rájuk valami tőlük idegen, elvont eszmét. A parasztságban megvan a lázadás ösztöne, az elnyomók iránti gyűlölet, az úri világ megvetése. Az általa birtokolt földhöz azonban ragaszkodik, s ennek elvétele súlyos hiba és igazságtalanság lenne. Hiszen egy kollektivizálásban a munkásság nem sokat veszíthet – a termelőeszközök nem az ő tulajdonában vannak! – a parasztság azonban igen. A parasztságban is megvan a kollektivitás, a szolidaritás, együttműködés ösztöne, ennek újraéledésére azonban hosszabb időre van szükség, és számolni kell a kistulajdon fennmaradásával. A munkásságnak és a forradalomnak megértést és

türelmet kell tanúsítania ebben a kérdésben, hagyni kell, hogy a régi paraszti földközösségek, faluközösségek előnyei kibontakozhassanak. A munkásosztálynak tehát a parasztságot nem lerohannia kell a szocialista eszmével, hanem segítenie abban, hogy a saját szükségleteinek, igényeinek, helyzetének megfelelő közösségi szerveződési formákat spontán, autonóm módon létrehozassa. Így a gazdasági életben, a termelésben, az árucseré folyamán a kölcsönös egymásra utaltság révén, federatív, horizontális jellegű, szerves, természetes kapcsolat alakulhat ki a munkás és paraszti asszociációk között. Az anarchizmus alapelvei csak akkor érvényesülhetnek a társadalomban, ha egyik csoport vagy osztály sem kerül privilegizált helyzetbe mások rovására.

A forradalom megvalósítása. Anarchizmus és államszocializmus

A vertikális intézményrendszer lerombolása és egy horizontális, federális jellegű társadalmi struktúra kialakítása az egész nép energiáinak, forradalmi cselekvésének a segítségével valósítható meg Bakunyin elmélete szerint, egy össznépi lázadás folyamán, amelyben megsemmisítik az előregedett szervezeteket, felszámolják a régi beidegződéseket.²⁴ Ez az össznépi lázadás azonban nem egy kaotikus állapotot eredményez, hanem csak tért nyit a társadalomban már kialakulóban levő új szerveződési elvek érvényesülésének. A régi világ elsöprése előfeltétele az új társadalom kialakulásának.²⁵ Az anarchizmus céljainak eléréséhez Bakunyin a legjobb és leggyorsabb eszközt a forradalomban látta, bár az is tény, hogy bizonyos esetekben, helyi körülményektől függően, a reformot is elfogadhatónak vélte, lehetetlennek tartván ugyanis, hogy a társadalmi átalakulás feltételeit pontosan, előre meg lehetne határozni.²⁶ Reformokra kerülhet sor például, ha a forradalom feltételei nem érlelődtek meg, vagy ellenkezőleg, ha a munkásosztály olyan szervezettséget és erőt tud felvonultatni, amely lehetetlenné tenné az érdemleges ellenállást a hatalmon levők részéről. Ebben az esetben gazdasági reformok sorozatával véget lehetne vetni a bruzsoázia privilegizált helyzetének, és nem lenne szükség egy jakobinus vérrontásra.²⁷ Nagyobb valószínűséget adott azonban a forradalmi, erőszakot is alkalmazó megoldásnak, amely számol a kiváltságos csoportok ellenállásával. A harc pedig többnyire véráldozattal is jár, erre számítani kell.²⁸ Ez azonban nem jelenti azt, hogy öncélú vérengzésekre, emberirtásra kell sort keríteni. A jakobinus jellegű forradalmi terrort Bakunyin a leghatározottabban elutasítja, és hangsúlyozza, hogy a forradalom célja struktúrák lerombolása, nem emberek elpusztítása. Ha megszüntették a kizsákmányolás strukturális okait, akkor a volt elnyomókat ugyanúgy el kell fogadni társakként, mint a többi embert.²⁹

A forradalmi folyamat értelmezésében és közvetlen céljainak kitűzésében Bakunyin éles ellentétbe került az állam-szocialista, kommunista irányzattal. Míg az államszocializmus fő feladatként a politikai hatalom megszerzését és a termelőeszközök állami tulajdonban vételét akarta, addig Bakunyin a politikai hatalom megszüntetését és a termelői kollektívák, asszociációk termelőeszközökkel való rendelkezését tartotta megfelelőnek.³⁰ Az eltérés eredete nyilvánvalóan a kizsákmányolás okainak különböző magyarázatában rejlik. Marx a kizsákmányolást a magántulajdonhoz kapcsolta, és problémáját a kollektivizálással vélte megoldhatónak. Bakunyin a politikai hatalomhoz, az uralmi alávetettséghez, a bürokratikus, monopolizált társadalomirányításhoz, a

politikai kormányzathoz jutott végső forrásként, ezért jutott el az állam lerombolásának elméletéhez. Nemcsak a tulajdonviszonyokat képzelte el tehát másképpen, hanem a politikai hatalomra vonatkozó forradalmi cselekvést is. A diktatorikus, privilegizált kisebbség által gyakorolt hatalmat a szociális forradalom céljaival ellentétes jelenségnek tartotta.³¹ Mindenféle államhatalmat elutasított, ezért határozottan ellenezte a proletárdiktatúra bevezetésének gondolatát. Egyrészt nem tartotta igazságosnak, hogy az eddig elnyomott proletariátus hatalomra kerülve most elnyomjon másokat (elsősorban a parasztságot). Másrészt a proletárdiktatúrát eleve lehetetlenségnek, fikciónak tartotta, amely a valóságban néhány tucat ember despotikus hatalmához vezetne.³² A proletárdiktatúra tehát valójában egy vezető elit, egy kisebb diktatúrája lenne. Ez azonban a társadalom új elnyomását jelentené, ugyanis Bakunyin szerint „... egyetlen diktatúrának sem lehet más célja, mint önmaga megörökítése, és nem képes másra, mint hogy a népben, amely eltűri, létrehozza és kinevelje a rabszolgaságot; szabadságot csak szabadság teremthet, tehát össznépi lázadás és a munkástömegek szabad megszervezése alulról felfelé.”³³ A forradalmi diktatúra, a hatalom jellegénél fogva, a kevesek uralma lenne, a többség állítólagos akaratára hivatkozva. „A forradalmi diktatúra és az államiság közötti különbség mindössze a külső körülményekben rejlik. Lényegében pedig mindkettő a többség kisebbség által történő kormányzása az első állítólagos ostobasága és a második állítólagos okossága nevében. Ezért egyformán reakciók, mivel egyiknek is, másiknak is a kormányzó kisebbség gazdasági-politikai privilégiumainak feltétlen, közvetlen megszilárdítása és egyúttal a néptömegek politikai és gazdasági rabsága az eredménye.”³⁴ Bakunyin a parlamentáris polgári demokrácia intézményeinek elemzésekor sok esetben hangoztatta, hogy ez csak formailag eredményez demokráciát, a valóságban kisebbségi uralom. A proletárállam vagy népi állam azonban szerinte lényegileg ugyanezt jelenti. „Ha van állam, akkor szükségszerűen van uralom, következképp rabság is... Így tehát bármelyik oldalról nézzük a kérdést, mindig ugyanarra a szomorú eredményre jutunk: a kiváltságos kisebbség irányítja a néptömegek óriási többségét. De a marxisták azt mondják, hogy ez a kisebbség dolgozókból áll majd. Igen, talán egykori dolgozókból, akik a nép kormányzóivá vagy képviselőivé válásuk pillanatától nem munkások többé, s az egész bér munkás világot állami magaslatookról kezdik szemlélni, már nem a népet képviselik, hanem önmagukat, és a nép irányítása iránt támasztott igényüket érvényesítik. Aki ebben még kételkedik, az egyáltalán nem ismeri az emberi természetet.”³⁵

Forradalom után...

A Bakunyin által elgondolt anarchista szociális forradalom célja az elavult, elnyomást biztosító, vertikális bürokratikus államhatalmi struktúra lerombolása, és annak fokozatos helyettesítése a nép által spontán módon, szabadon létrehozott termelői közösségek federatív rendszerével. Ez azonban feltételez bizonyos átmeneti állapotot. Számítani lehet a közrend fellazulására, polgárháborús állapotok kialakulására. Az átmeneti állapot azonban nem tarthat túl sokáig, mert az élet mindennapi szükségleteinek kielégítése nélkülözhetetlenné teszi az emberi társadalomban a szervezettséget. Az anyagi javak és az emberek pusztulásának megelőzésére való törekvés rákényszeríti

a társadalmat az önszerveződés formáinak, közösségeinek kialakítására, amelyek kezdetben nyilván messze elmaradnak az ideálistól, de szabadságuk birtokában sokkal nagyobb tökéletesedésre lesznek képesek, mint a felülről, mesterségesen kialakított, centralizált állami intézmények.³⁶ A társadalomnak mindenképpen szüksége van intézményekre, szervezettségre, de nem mindegy, hogy ezek miként alakulnak ki: felülről szervezve és erőszakkal kényszerítve a társadalomra, vagy alulról szerveződve, spontán, demokratikus módon kifejezve a nép akaratát, érdekeit, törekvéseit.

Jegyzetek

1. G. P. Maximoff (Szerk.) The political philosophy of Bakunin. Glencoe, Illinois, 1953, The Free Pr., 206–208. és 212.
2. Uo.: 145.
3. Uo.: 186.
4. Archives Bakounine (szerk.: Arthur Lehning) I–VI. k. Leiden, 1961–1977, E. J. Brill I/2 k. 60.
5. Michel Bakounine: Oeuvres (Szerk.: James Guillaume) I–VI. k. Paris, 1907–1913, P. V. Stock I. k. 324.
6. Maximoff, 362.
7. Oeuvres, II. k., 34.
8. Maximoff, 198.
9. Archives, I/1. k. 220.
10. Maximoff, 312.
11. Uo.: 409.
12. Uo. 264–268.
13. Uo.: 269–270.
14. Oeuvres, II. k., 39.
15. Oeuvres, III. k., 211–212.
16. Archives, I/2. k., 147.
17. Archives, I/1., 115.
18. Uo.: 81.
19. Maximoff, 203.
20. Uo.: 378.
21. Oeuvres, II. k., 297.
22. Archives, I/2. k., 241.
23. Oeuvres, II. k., 101–102.
24. Archives, I/1.1., 127.
25. Maximoff, 381.
26. Uo.: 246.
27. Archives, I/2. k., 169.
28. Oeuvres, II. k., 20–21.
29. Maximoff, 377.
30. Archives, I/2. k., 201–202.
31. Uo.: 203.
32. Michael Bakunin (Szerk.: K. J. Kenafick): Marxism, freedom and the state. London, 1951, Freedom Pr. 58.
33. Mihail Bakunin: Államiság és anarchia. Budapest, 1984, Gondolat, 233.
34. Uo.: 178–179.
35. Uo.: 231.
36. Oeuvres, II. k., 111–112.